

Czas w kulturze rosyjskiej Время в русской культуре

pod redakcją
Andrzeja Dudka

Czas w kulturze rosyjskiej
Время в русской культуре

Seria Antropologia Kultury Rosyjskiej
pod red. Andrzeja Dudka

Dotychczas ukazały się:

Rosyjskie dzieciństwo. Русское детство, pod redakcją Katarzyny Dudy i Andrzeja Dudka, Kraków 2015

Katarzyna Anna Duda, *Szkice o prozie rosyjskiej XXI wieku. Ulicka, Szyszkina, Pilewin, Minajew, Sienczyn, Kuricyn, Starobiniec...*, Kraków 2017

Czas w kulturze rosyjskiej

Время в русской культуре

pod redakcją
Andrzeja Dudka

Kraków 2019

© Copyright by individual authors, 2019

Recenzenci:

prof. dr hab. Tereza Obolevich (SBDNP)

prof. dr hab. Anna Woźniak

prof. dr hab. Joachim Diec

prof. dr hab. Zbigniew Greń

Redakcja

Helena Piecuch, Magdalena Romanowska

Koncepcja okładki

Marta Dudek

Opracowanie graficzne

Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-138-3

DOI <https://doi.org/10.12797/9788381381383>

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Uniwersytetu Jagiellońskiego

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: www.akademicka.pl

Spis treści. Содержание

Andrzej Dudek , Czas w kulturze rosyjskiej. Uwagi wstępne.....	9

CZAS W JĘZYKU. JĘZYK W CZASIE ВРЕМЯ В ЯЗЫКЕ. ЯЗЫК ВО ВРЕМЕНИ

Ewa Komorowska , Frazeologizmy z wykładnikiem <i>время</i> w języku rosyjskim.....	23
Алла Лихачева , Фактор времени в современном российском городском номинативном дизайне.....	41

SAKRALNE I MITOLOGICZNE RYTMY CZASU САКРАЛЬНЫЕ И МИФОЛОГИЧЕСКИЕ РИТМЫ ВРЕМЕНИ

Елена Левкиевская , Время земное и время мифологическое в русских мифологических нарративах.....	55
Hanna Kowalska-Stus , Пространственное восприятие времени в кругу византийской культуры.....	65
Józef Kuffel , Aspekty temporalne w <i>Żywocie św. Kiryła Biełozierskiego</i>	77
Anna Kościółek , Пост в жизни и творчестве Андрея Муравьева	89
Наталья Мариевская , Историческое и сакральное время в структуре современного российского фильма. Звягинцев – Сокуров – Балабанов	101
Małgorzata Abassy , Człowiek w czasie i czas w człowieku. Fenomen czasu w ujęciu Jewdokiji Marczenko – „Radasteja”	115

KONCEPTUALIZACJE CZASU W ROSYJSKIEJ MYŚLI TEOLOGICZNEJ I FILOZOFICZNEJ ОСМЫСЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ В РУССКОЙ БОГОСЛОВСКОЙ И ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

Dymitr Romanowski , Александр Шмеман. <i>Sub specie aeternitatis</i>	133
Виктор Троицкий , Энантиодромия как обобщенная форма времени в русской культуре Серебряного века.....	149

Оксана Седых , Миг и вечность как антиномия: П.А. Флоренский и культура Серебряного века.....	157
Елена Тахо-Годи , Проблема времени в художественной прозе А.Ф. Лосева	171
Leszek Augustyn , Kultura transcendencji: czas egzystencjalny w ujęciu Mikołaja Bierdiajewa	181
Marta Lechowska , Маскарад как бегство от самого себя. Рассуждения Федора Степуна о человеке, времени и вечности	195
Roman Mnich , Проблема времени в философском литературоведении Дмитрия Чижевского	203

KULTUROZNAWCZE I HISTORYCZNE KONCEPTUALIZACJE CZASU КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ

Ирина Колесник , Категория времени в науке и культуре: рефлексии историка	217
Ирина Едошина , Эпоха <i>fin de siècle</i> : культурфилософские очертания	233
Александр Турыгин , Теория „переломного времени” Райнхарта Козеллека: возможности применения в изучении российской истории XVIII в.	249

CZAS JAKO ASPEKT ŻYCIA SPOŁECZNEGO ВРЕМЯ КАК АСПЕКТ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Елена Самойлова , Локальные маркеры времени в традиционной культуре поморов XIX-XX вв.	265
Валентина Веремченко , Ощущение времени в концепте передовой педагогики в России в начале XX века	275
Ирина Синова , Революция 1917 года в России как фактор времени в контексте ретрансляции на повседневную жизнь	287
Алла Сальникова , „До” и „после”: репрезентация времени в детских автобиографических нарративах первого советского десятилетия	297
Татьяна Руюткина , Трансформация понятий „раньше” и „теперь” в народной памяти (по материалам „устной истории”)	307
Ильнара Ханипова , Реалии нового советского времени в деревне татарской АССР и их отражение в национальной литературе 1920-1930-х гг.	317
Kinga Nędza-Sikoniowska , „Czasie, naprzód!” Chronometraż w zakładzie pracy, w radzieckim społeczeństwie, w nowej rodzinie.....	331
Stanisław Fiszer , Концептуализация социального и исторического времени в позднем творчестве Александра Зиновьева	347
Иван Радиков , Проблема баланса потоков политического времени в развитии российского общества	355
Marian Broda , Paradoxy teorii rosyjskiej (nie)współczesności? Iwana Jesaulowa koncepcja mitologicznej dominanty w strukturach postsowieckiej codzienności	367

Anna Kadykało , Забыть Афган? Нет, невозможно. Об эволюции восприятия советско-афганской войны (1979-1989) в общественном сознании россиян и в российском политическом дискурсе	379

TEMPORALNE ASPEKTY LITERACKIEGO OBRAZU ŚWIATA ВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ЛИТЕРАТУРНОЙ КАРТИНЫ МИРА

Василий Щукин , Художественные модели времени в русской литературе XIX века (на материале избранных произведений классиков)	395
Михаил Строганов , Одолеть пространство временем. Время в русском тревелогe XIX века	405
Константин Баршт , Время и Апокалипсис в произведениях Ф.М. Достоевского	413
Magdalena Dąbrowska , Wiersz Michała Murawjowa <i>Noc</i> – tekst i konteksty	433
Елена Созина , Время и место. Феномен восьмидесятилетия и его рефлексии: М.Н. Альбов, Д.Н. Мамин-Сибиряк, А.П. Чехов	443
Евгения Строганова , Тюремно-каторжные тексты И.П. Ювачева: особенности восприятия и репрезентации времени	455
Светлана Титаренко , Идея вечного возвращения Фридриха Ницше в поэзии русского символизма	465
Izabella Malej , „Жизнь и смерть в круженье вечном”. О metamorfozach czasu w twórczości Aleksandra Błoka	479
Йозеф Догнал , Роль времени в повести А.М. Ремизова <i>Часы</i>	495
Andrzej Dudek , Между мгновением и вечностью. Временные аспекты картины мира в творчестве Дмитрия Мережковского	505
Iwona Krycka-Michnowska , Wobec przemijania. <i>Jegor Bułyczow i inni</i> Maksyma Gorkiego – próba (re)interpretacji	523
Monika Sidor , Czas historyczny i doświadczenie. Strategia opisu przeszłości w eposie <i>Czerwone Koło</i> Aleksandra Sołżenicyna	535
Kristina Vorontsova , Время как постмодернистская игра в повести Елены Шварц <i>Концерт для рецензий</i> : Гоголь, Довлатов и все-все-все	545
Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak , „Время для космоса болезнь, а для нас – древо жизни”. Метафизика времени в прозе Михаила Шишкина	557
Martyna Kowalska , Хаос времени – время хаоса. Роль и значение времени в современной российской драматургии	573
Bartłomiej Brządkiewicz , Потерянный во времени. Сюжетные сложности современной русской прозы. Выбранные примеры	591

JÓZEF KUEEEL

KRAKÓW, UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

Aspekty temporalne w *Żywocie św. Kiryła Biełozierskiego*

Temporal Aspects in *The Life of St. Cyril of Beloozero*

Abstract: The article discusses the basic references of *The Life of St. Cyril of Beloozero* by Pachomius Logotheta against the ambiguous language and culture category, which is time. Five temporal aspects emerging in the studied hagiographic monument of Old Russian literature were selected and discussed: author's time, recipient's time, historical time, symbolic time, and eternity.

Keywords: hagiography, hesychasm, Moscovite Rus, Pachomius Logotheta, St. Cyril of Beloozero

Wprowadzenie

W niniejszym artykule podejmiemy próbę zasygnalizowania podstawowych odniesień *Żywota św. Kiryła Biełozierskiego* autorstwa Pachomiusza Logotety wobec wieloznacznej kategorii językowo-kulturowej, jaką jest czas. Najpierw wyznaczymy pięć aspektów temporalnych określających naszą analizę, a następnie każdy z nich pokrótce omówimy:

1. czas autorski,
2. czas odbiorcy,
3. czas historyczny,
4. czas symboliczny,
5. wieczność.

1. Czas autorski

Czas autorski rozumiemy jako lata tworzenia utworu i perspektywę czasową hagiografa oraz osób, które bezpośrednio współuczestniczyły w powstaniu dzieła.

Pierwszy hagiograficzny utwór poświęcony założycielowi kiryło-biełozierskiego monasteru powstał z inicjatywy wielkiego księcia Wasyla II Ślepego (1415-1462) i metropolity moskiewskiego Teodozego (+1475). Zadanie napisania *Żywota* powierzyli Serbowi Pachomiuszowi Logotecie, który na krótko przed upadkiem Cesarstwa Wschodniego przybył na Ruś. Jest on cenionym autorem i redaktorem żywotów staroruskich świętych stosującym zasady Szkoły Wielkotypnowskiej.

Hagiograf nie zalicza siebie do bezpośrednich świadków działalności tytułowego bohatera swojego utworu – był on hieromnichem należącym do kolejnego pokolenia, który przed 1438 r. przybył do Nowogrodu z Athosu¹. Swoją opowieść o protoplaście Tebaidy Północy rozpoczyna od wyjaśnienia, w jaki sposób doszło do przezwyciężenia owego dystansu czasowo-przestrzennego:

Помыслить же кто, яко иныя ми земли суща и не вѣдяще опасно яже о святем. И въправду, не бо своима очима видѣхъ того блаженнаго, ниже паки что таковых бываемое, но, еще ми сущу далече, слышах о святѣм, колика чюдеса творить Богъ его ради, — зѣло удивихся. И сего ради, *овогда* повелѣнь бывъ тогда самодръжцем великим княземъ Василиемъ Василиевичем и благословениемъ же Феодосиа митрополита всеа Руси приити въ обитель святаго и тамо своими ушесы слышати бывшая и бывающая чюдеса от богоноснаго отца, тѣмъже и великъ трудъ подъемъ далечайшаго ради растоаниа мѣстом. Но понеже **усердиемъ и любовью** еже къ святому, якоже нѣкимъ ужемъ длъгымъ, влеком, путь преидох и обитель святаго достигъ².

Garliwość prawosławnego mnicha, do którego jeszcze poza granicami Rusi docierały wieści o Starcu i cudach z nim związanych, skłoniła go – przyszłego autora *Żywota* – do podjęcia trudów dalekiej i niebezpiecznej podróży z monasteru troicko-sergijewskiego do Kiriłowa. Mnich pisze również o znaczeniu miłości do Świętego, co mogłoby świadczyć o szerzącym się kulcie. Być może jednak należałoby pojęcie „miłość”, którą „jak swego rodzaju ogromnych rozmiarów powrozem

¹ Na temat jego życia i działalności piśmienniczej zob. Г. Прохоров, *Пахомий Серб (Логофет), Электронные публикации Института русской литературы (Пушкинского Дома) РАН*, [online:] <http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=3059> (10.11.2018).

² *Житие и подвизи преподобнаго отца нашего игумена Кирилла*, [w:] *Преподобные Кирилл, Ферапонт и Мартиниан Белозерские*, ред. Г. Прохоров, Санкт-Петербург 1994, s. 54. Wy różnienie – tu i dalej autor artykułu (J.K.).

był pociągany”, odnieść do sensu, jaki się mu przydaje w dyskursie hezychastycznym. Miłość (cs. *Любовь*) jest to:

Boża energia jednocząca hipostazy Trójcy Świętej, określana jako wzajemne, najgłębsze przenikanie się, całkowite oddawanie siebie drugiemu (gr. *perichoresis*) – aż po doświadczenie wzajemnej tożsamości pomiędzy Nimi, przy zachowaniu własnej identyczności. Przestrzenią przyswajania niestworzonego daru Miłości Bożej jest modlitwa. Przyjmowany, konstytuuje on nowy, osobowy sposób istnienia oparty na synergii Bożej miłości i ludzkiej. Wyrazem przyswojenia tego daru staje się miłość do brata, która pomimo swej stworzoności jest zgodna z niestworzoną energią Bożą³.

Ta właśnie Miłość, której źródło jest transcendentne wobec człowieka (według określenia z traktatu św. Dionizego Areopagity jedno z „imion Bożych”⁴), stanowi cel życia chrześcijanina i moc sprawczą w przemianie prowadzącej do świętości – przeobóstwienia (cs. *обожение*). Ona, jak widać, działa również w hagiografie, który w swej aktywności twórczej wchodzi z nią w synergię.

Zamysł utworu hagiograficznego nowego typu, poświęconego współczesnemu świętemu pochodzącemu z Moskwy, mógł wynikać nie tylko z pobudek wdzięczności wielkiego księcia wobec Kiryłowej Braci za poparcie w okresie smuty Dymitra Szemiaki. Wspólnicjator powstania *Żywota* – Teodozy – był pierwszym metropolitą noszącym tytuł „moskiewskiego i wszech Rusi” (dotychczas tytułowano ich „kijowskimi”)⁵. Został on wybrany z woli wielkiego księcia i z błogosławieństwem swego poprzednika metropolity Jony przez sobór wschodnioruskich biskupów, a więc w sposób niekanoniczny z punktu widzenia patriarchatu greckiego⁶. Być może w intencji moskiewskich decydentów Kirył Biełozierski miał pełnić rolę symbolu prawdziwej, samodzielnej Cerkwi ruskiej, zdolnej rodzić świętych nie mniejszego formatu niż ci, którymi szczyliły się pradawne patriarchaty.

³ *Matryca Pojęciowa Hezychazmu*: hasło «Любовь», [w:] J. Kuffel, *Hezychazm Rusi Moskiewskiej. Metoda interpretacji na podstawie wybranych zabytków literatury przekładowej i oryginalnej*, Kraków 2013, s. 63.

⁴ Zob. Pseudo-Dionizy Areopagita, *Imiona Boskie. Teologia mistyczna. Listy*, przeł. M. Dzielska, przedmowa T. Stępień, Kraków 1997.

⁵ Por. A. Карташев, *История Русской Церкви*, „Московский период”: „Феодосий (1461-1464 rr.)”, [online:] https://azbyka.ru/otechnik/Anton_Kartashev/ocherki-po-istorii-russkoj-tserkvi-tom-1/11_4_1 (5.11.2018).

⁶ Dokładniej o okolicznościach wyboru metropolity Teodozego (Bywalcewa) – zob. В. Лурье, *Русское православие между Киевом и Москвой*, Москва 2009, s. 71-74. Autor utrzymuje, że nie ma dowodów na to, iż używano w odniesieniu do niego tytułu „Metropolita Moskwy i wszech Rusi”. Według niego Teodozy, podobnie jak jego poprzednik, zachował tytuł „metropolity Kijowa i wszech Rusi”, a dopiero w XVI w. w oficjalnym tytułowaniu Kijów zastąpiono Moskwą.

Pachomiusz, przebywając w ziemi biełozierskiej (1462-1463), nie tylko rozmawiał z mnichami, którzy znali osobiście założyciela wspólnoty, ale ponadto kierował warsztatem piśmienniczym monasteru, przekazując swoje umiejętności kontynuatorom tradycji św. Kiryła. Autor *Żywota* przywołuje z imienia ihumena Kasjana i starca Martyniana spośród grona pozostających jeszcze przy życiu uczniów, których spotkał w ziemi biełozierskiej:

Видѣхомъ тамо настоателя тоя обители Касиана именем, достойна игуменом глаголатися, мужа, от многих лѣтъ въ трудѣх постничьскихъ състарѣвшася. Сей убо множае начат ми глаголати нѣчто о святем написати, быше бо велию вѣру имѣя къ блаженному Кирилу, иже самовидецъ быше блаженаго и многым его чюдесемъ сказатель ми истинный бысть. Обрѣтохъ же тамо и иныхъ многихъ от ученикъ его. Яко столпи непоколѣбимии въистинну пребывающе, иже многа лѣта живше съ святымъ, въ всемъ ревнующе учителю своему, якоже научени бывше отъ него. И ничтоже предѣла отечскаго не разорися отъ нихъ, но тако пребывающе бяху благодатию Христовою въ постѣхъ и въ молитвахъ и бдѣннихъ, безмолствующе: якоже видяше отца творяща сиа, тщася собою и дѣлы исправити, якоже бы рещи: «Сии — родъ ищущихъ Господа и ищущихъ лице Бога Иаковля». Паче подобно глаголати: «Сии — деревья добродѣтна, ихъже насади Господь Богъ нашъ». И быше видѣти образъ тѣхъ житиа доволенъ и кромѣ писаниа къ извѣщенію тѣхъ добродѣтелей.

Ихъже азъ въпросивъ о святѣмъ, начаша бесѣдовати ко мнѣ о житии святаго и о чюдесѣхъ, бывающихъ отъ него: овъ — сиа, ини же — подобна тѣмъ. И на многы различны части глаголанна бѣ святаго дѣйствиа. Елма же азъ слышавъ отъ самовидца того житиа паче же достовѣрнѣйшая отъ самого того ученика Мартиниана именемъ [...] ⁷.

Jak mogliśmy się przekonać, Pachomiusz zaświadcza, że dane mu było własnymi oczami oglądać uczniów wiernie zachowujących praktykę swego Starca, i w oparciu o ich wizerunki zrekonstruował jego realny, a nie tylko symboliczny (w znaczeniu ikony) obraz. Użyte sformułowanie „kolumny nieporuszone” (cs. *яко столпи непоколѣбими въистину пребывающе*) sugeruje niezmiennność – stałość – nieprzemijalność, czyli niepodleganie determinacjom czasowym owego żywego wizerunku.

⁷ *Житие и подвизи...*, s. 54.

2. Czas odbiorcy

Ten aspekt dotyczy perspektywy, z której widziały świętego pokolenia czcicieli oraz czytelników jego *Żywota*. Nie będziemy dłużej zatrzymywać się na tym zagadnieniu, zwrócimy tylko uwagę na fakt, że w pierwszym pokoleniu jest on tożsamy z czasem autorskim, a w kolejnych coraz bardziej się od niego oddala – aż do dnia dzisiejszego.

W jego ramach można również rozpatrywać epizod powstawania niniejszego artykułu – czyli kolejne odczytanie *Żywota* z perspektywy „tu i teraz” współczesnego czytelnika.

3. Czas historyczny

Mamy na myśli okres, którego dotyczą opisane postaci i wydarzenia, w tym wypadku widziany zgodnie ze średniowieczną, prawosławną historiozofią. W literaturze staroruskiej historyczne dzieje Rusi przedstawia się w łańcuchu dziejów kolejnych ludów przyjmujących chrześcijaństwo, ze szczególnym akcentem na bizantyńsko-słowiańską wspólnotę religijno-kulturalną. Postać św. Kiryła wiąże się z późniejszym etapem owych dziejów, zapoczątkowanym w XIV w., w okresie niewoli mongolskiej, kiedy pod egidą Moskwy następuje jednoczenie ziem ruskich.

Od samego początku swej monastycznej drogi Kirył obracał się w środowisku uczniów św. Sergiusza z Radoneża uznawanego za duchowego Przewodnika Rusi Moskiewskiej. Nie przypadkiem Kirył został mnichem moskiewskiego monasteru Simona, gdzie ihumenem był Teodor, bratanek św. Sergiusza. Jak czytamy w Pachomiuszowym żywocie – archimandryta troicki utrzymywał zażyłe relacje z obydwoma mnichami⁸. Po wyborze archimandryty Teodora na arcybiskupa rostowskiego (1386 r.) to Kirył został jego następcą. Sprawowanie funkcji przeszkadzało jednak pełnemu odosobnieniu i naruszało milczenie (cs. *того безмолвие непеуахы*⁹). Z tego powodu wbrew prośbom braci postanowił z niej zrezygnować i ukrył się w Starym Simonowie. Nadzieje na to, że nie będąc ihumenem, uzyska warunki do praktykowania milczenia, najwidoczniej jednak zawiodły. Dlatego pustelnik zaczyna myśleć o jeszcze większym oddaleniu się od świata.

Mniej więcej w sześćdziesiątym roku życia – wiedziony pragnieniem hezychii – Kirył wraz z simonowskim ekonomem Fierapontem opuszczają potajemnie

⁸ Zob. *ibidem*, s. 66-67.

⁹ *Ibidem*, s. 70.

Moskwę, udając się w odludne lasy ziemi wołogodzkiej. W ten oto sposób nad małowniczymi jeziorami Biełozierza – w odległości mniej więcej 18 kilometrów od siebie – powstaną dwa słynne centra monastyczne¹⁰.

4. Czas symboliczny

Umownie ów aspekt temporalny będziemy nazywali czasem „realnym” – jest on zaszyfrowany w substracie hagiograficznym stosownie do funkcji i właściwości gatunku. Spróbujemy uzasadnić tezę, zgodnie z którą w *Żywocie* przekazano świadectwo o epoce kształtowania się moskiewskiej formacji państwowej. W intencji jej elit etos kulturalno-religijny zjednoczonej Rusi miał się opierać na idei oraz praktyce modlitewno-ascetycznej hezychazmu kultywowanej w środowiskach monastycznych.

Hagiograf celowo zaakcentował w działalności protoplasty Tebaidy Północy wątek hezychastyczny. Sam Pachomiusz związany był z tym kierunkiem duchowym zarówno przez pobyt na Athosie, jak i kraj swego pochodzenia. Wszak po upadku drugiego Królestwa Bułgarskiego to właśnie Serbia stanie się na pewien czas kontynuatorką Szkoły Wielkotypnowskiej¹¹.

Pojawienie się hezychastów na Rusi związane było z rozkwitem literatury bizantyńskiej eksponującej kierunek mistyczno-ascetyczny prawosławia – w związku ze zwycięstwem palamizmu na soborach w Konstantynopolu około połowy XIV w. Dzięki patriarchom palamitom – uczniom autora *Triad* oraz Grzegorza Synaity – a także dokonaniom bułgarskich i serbskich *kniżników*¹² do wschodnich Słowian docierają przekłady pism Świętych Ojców, zarówno wcześniejszych, jak i im współczesnych.

Nurt hezychazmu w kulturze Rusi przełomu XIV i XV w. jest obecny głównie w literaturze przekładowej, liturgii oraz ikonografii. W pierwszych dziesięcioleciach XV w. ujawnia się również w utworach rodzimych hagiografów stosujących stylistykę „splatania słów” (cs. *плетение словес*) wypracowaną w środowisku bułgarskiego patriarchy Eutymiusza. W nowej hagiografii literatura staroruska dorównała twórczości pobratymców z Południa wspianymi żywotami św. Sergiusza z Radoneża i Stefana Permskiego – autorstwa Epifaniasza Mądrego.

¹⁰ Por. Г. Прохоров, *Преподобный Кирилл Белозерский – деятель православного возрождения*, [w:] *Преподобные Кирилл, Ферапонт...*, s. 22-23.

¹¹ Por. Р. Пиккио, *История древнерусской литературы*, Москва 2002, s. 133.

¹² Zob. *ibidem*, s. 129-141.

Zasługą św. Sergiusza i pierwszego pokolenia jego uczniów było bezprecedensowe ożywienie zainteresowania księgami na Rusi. Wiodąca prym na przełomie XIV i XV w. kolekcja manuskryptów monasteru troicko-sergijewskiego¹³ stanie się wzorcem dla licznych, nowo zakładanych wspólnot monastycznych, pełniących rolę centrów piśmiennictwa, edukacji i nauki¹⁴.

Pierwszy ihumen kirilo-biełozierski szczególną wagę przydawał działalności piśmienniczej, angażując w nią całą wspólnotę. Wśród zachowanych dwudziestu sześciu manuskryptów powstałych w kręgu św. Kiryła wyjątkowe znaczenie – ze względu na hezychastyczny charakter – mają trzy egzemplarze *Drabiny rajskiej*. Spomiędzy dzieł zredagowanych przez samego Starca najważniejszy jest zabytek przechowywany w Oddziale Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu, opublikowany pod znamioną nazwą *Encyklopedia staroruskiego ihumena XIV-XV w.*¹⁵. Ów 862-stronicowy manuskrypt układa się w integralną całość uzasadnioną potrzebami hezychazmu.

Własna twórczość oraz krąg lektur stanowią najlepsze źródło danych potwierdzających tezę o przynależności biełozierskiego *kniźnika* do nurtu duchowego bizantyńsko-słowiańskiego hezychazmu. Potwierdzone to zostało jednoznacznie w jego pierwszym *Żywocie* powstałym w oparciu o świadectwa współczesnych mu przedstawicieli tejże Tradycji.

5. Wieczność

Zgodnie z prawosławną wizją pojęcie „wieczność” wyznacza perspektywę wyniesienia człowieka do Bożego modusu istnienia, tj. nowy stan ludzkiej natury nieograniczonej uwarunkowaniami czasowymi, określanej w literaturze patrystycznej mianem przeobóstwienia (ros. *обоженіе*). W tej ostatniej – ostatecznej – perspektywie spotykają się wszystkie aspekty temporalne związane z *Żywotem św. Kiryła Biełozierskiego*.

Na uwagę zasługuje to, że zaproponowane ujęcia kategorii czasu są ze sobą powiązane, przenikają się wzajemnie i częstokroć nie sposób jest je precyzyjnie roz-

¹³ Por. Преподобные Нил Сорский и Иннокентий Комельский, *Сочинения*, Изд. подг. Г. Прохоров, Санкт-Петербург 2005, s. 8.

¹⁴ Por. В. Иконников, *Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории*, Киев 1869, s. 94.

¹⁵ Szczegółowo na temat rękopisów kręgu św. Kiryła oraz zawartości wspomnianego zbioru – zob. Предисловие, [w:] Г. Прохоров, *Энциклопедия русского игумена XIV-XV вв. Сборник преподобного Кирилла Белозерского*. Отв. ред. Г. Прохоров, Санкт-Петербург 2003, s. 9-13.

graniczyć. Możemy zauważyć ponadto ich hierarchiczność, co w sposób oczywisty wpływa na wymowę utworu. Ustalenie owej hierarchii ma zresztą decydujące znaczenie dla interpretacji *Żywota*. W intencji hagiografa ostatni aspekt naszego wywodu wysuwa się na pierwszy plan. Wieczność, która stanowi podstawową kategorię chrześcijańską, w tym wypadku ukazywana jest jednak przez pryzmat hermeneutyki hezychazmu.

Najważniejszy termin – „hezychia” (cs. *безмолвие*) – owego kierunku mistyczno-ascetycznego, który rozwijał się w okresie pomiędzy IV i XV w. na terenie Bizancjum, a potem również wśród prawosławnych Słowian, stanowiąc rdzeń prawosławnej antropologii, w utworze Pachomiusza również pełni decydującą rolę. Słowo to możemy tłumaczyć jako ‘milczenie’, ‘wyciszenie’, ale też ‘uspokojenie’ – rozumiane jako głęboki pokój ogarniający wszystkie psychosomatyczne aspekty osoby ludzkiej.

Jak czytaliśmy powyżej – we fragmencie początkowym *Żywota* – uczniowie naśladowcy Starca: „[...] niczego nie zmienili w regułach Świętych Ojców, ale łaską Chrystusową [prowadzeni] dni spędzają w postach, modlitwach i czuwaniach, **praktykując hezychię** (cs. *безмолвствую*) jako widzieli czynił to ich ojciec, tak też sami starają się wypełniać [...]”¹⁶.

W simonowskim monasterze – jednym z głównych centrów moskiewskiego hezychazmu, którym kierował archimadryta Teodor, bratanek i uczeń św. Sergiusza z Radoneża – spełniło się pragnienie Koźmy (przyszłego ihumena Kiryła) bycia mnichem. Po przejściu okresu prób w piekarni i kuchni, pod kierunkiem hezychasty starca Michała, zapragnął odizolować się w celi, jak podkreśla hagiograf: „не покоя ради, но яко да от **безмолвия** больше умиление стяжати в келии”. Później zaś – wbrew naleganiom wspólnoty – rezygnuje z funkcji archimandryty, którą objął po chirotonii Teodora na arcybiskupa rostowskiego, a motywację jego określa to samo dążenie do hezychii:

Мнози отвсюду князи и велможи приходяху к нему ползы ради и того безмолвие пресѣцаху, тѣмже помысли оставити начальство и в келии **безмолъствовати**, еже и сътвори, оставль бо настоательство и в келию свою отиде. Братиама много молившим его же не отлагати настоательства санъ, но тѣй никакоже послушаше их и тако прочее въ тризнище подвига болаго вшед – **безмолъствовати** начять, никоеже ими попечение от внѣшних¹⁷.

Potem, nie będąc już archimandrytą, opuszcza Nowe Simonowo, aby z dala od rozproszeń cenobitycznej wspólnoty i ludzkiej zawiści zajmować się tym, co uważa za cel życia monastycznego: „Отходит оттуду въ древний монастырь Рожества

¹⁶ *Житие и подвизи...*, s. 54 (przeł. J.K.).

¹⁷ *Ibidem*, s. 70.

Пречистыя и тамо **безмолъствуе**тъ бѣше”¹⁸. Tam właśnie, w samotnej celi, pośród ruin monasteru simonowskiego, którym wcześniej kierował, podczas modlitwy o północy doznaje cudownego objawienia, w którym Bogurodzica wskazuje mu miejsce realizacji jego pragnień. Ograniczenia czasowo-przestrzenne w momencie mistycznego widzenia przestają mieć znaczenie:

Бѣше же обычай свѣтаго по многом своем правилѣ и славословениихъ въ глубокий вечеръ, егда хотяше нѣчто мало сна вкусити, и абие послѣди Акафисто Пречистыя пояше. Тако бо всегда творяше. Случи же ся ему въ едину от ноций молящуся, вечеру глубоку сущу, и Акафисто Пречистѣй по обычею поющу пред образом ея, и егда доиде мѣста, писаннаго въ икосѣ, «Странно рожество видяще, устранимся мира и умъ на небо предложимъ», абие слышит гласъ глаголющъ: «Кирииле, изыде отсюду и иди на Бѣлоезеро, тамо бо уготовах ти мѣсто, в немже можеша спастися». И абие съ гласом онѣм свѣтъ велий явися тогда. Отворив же оконце кѣлии, видит свѣтъ, сияющъ *къ полунощнымъ* странамъ Бѣлаго озера. И гласом онѣм, яко перстом, показаше мѣсто то, идѣже и нынѣ монастырь стоит. Тѣмже свѣтъ Кириилъ от гласа онѣго и видѣния радости многы исполнився. Разумѣ бо отъ самого того гласа свѣтаго и видѣния, яко не презрѣ Пречистая прошения его, и всю ночь бѣше дивяся бывшему съ гласом видѣнию, и не бѣше ему она ночь яко ночь, но яко день пресвѣтлый¹⁹.

Wkrótce po tym widzeniu – po powrocie z ziemi wołogodzkiej simonowskiego ekonoma, starca Fieraponta – Kyril zadaje pytanie: „есть ли мѣста тамо на Бѣлѣзере, идѣже мощно **безмолъствовати** иноку?”²⁰. Po udzieleniu odpowiedzi twierdzącej dwaj starcy wspólnie podejmują decyzję o opuszczeniu Moskwy.

Po przybyciu na miejsce, gdzie dziś wznosi się monaster kiryło-biełozierski, jego założyciel wypowiada słowa, które możemy uznać za kulminację ziemskich poszukiwań Starca, a zarazem centralny fragment utworu:

По обхождении же многих мѣстъ, послѣди приидоша на мѣсто, идѣже нынѣ монастырь стоит. И абие позна свѣтъ прежде указанное ему мѣсто и възлюби его зѣло. И сътворивъ молитву, и рече: „**Се покой мой въ вѣкы вѣка. Здѣ вселюся**, яко Пречистая изволи его. Благословенъ Господь Богъ отнынѣ и до вѣка, иже услыша моление мое”. И тако крестъ въдрузивше на мѣстѣ, и благодарный канонъ отпѣвше в похвалу Пречистые Владычице нашея Богородици и Приснодѣвыи Марии²¹.

¹⁸ *Ibidem*, s. 72.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

W sformułowaniu „Oto pokój mój na wieki wieków. Tutaj zamieszkam” – autor *Żywota* ustami Świętego wyraził głęboki sens hezychii, określając jednocześnie uniwersalny cel dążeń wyznawców prawosławia. Jest to ów pokój obiecany w Ewangelii przez Chrystusa, którego świat dać nie może²². Nie podlega on żadnym ograniczeniom czasowym, tzn. nigdy nie przemija ani nie słabnie, ale ogarnia ludzkie serce niewysłowioną pełnią i poczuciem bezpieczeństwa. W sensie znaczeniowym, dla prawosławnej antropologii, jest to termin bliskoznaczny dla takich słów jak: przebóstwienie, mądrość scalająca (gr. *sophrone*, cs. *целомудрие*) oraz zbawienie (gr. *soteria*, cs. *спасение*). Hezychasta pragnie osiągnąć ów nowy, przekraczający to, co znamy, stan istnienia – temu poświęca wszystkie swoje siły – jest on wynikiem realnej w sensie ontologicznym przemiany ludzkiej natury. W ujęciu antropologii synergijnej, dla której m.in. hagiografia stanowi materiał badawczy, jest to przekroczenie granicy ontologicznej. Wówczas prawa obecnej egzystencji, w której przejawiają się skutki grzechu, przestają determinować myśli, uczucia, postępowanie i całe nasze doczesne życie. Święty to nowy człowiek, przemieniający się w procesie duchowym, którego początek wyznacza chrzest, a kresem jest doskonałe upodobnienie²³, tj. utożsamienie z Chrystusem. Przez zjednoczenie z Nim zostaje przekroczona granica wieczności, a nieubłagane czas i śmierć zostają przewyżczone – przestają być rozpatrywane jako ograniczenie i przekleństwo, a przeistaczają się w sprzymierzeńców w realizacji ostatecznego celu, którym jest wkroczenie w wymiar życia Bożego.

Bibliografia

Kuffel J., *Hezychazm Rusi Moskiewskiej. Metoda interpretacji na podstawie wybranych za-
bytków literatury przekładowej i oryginalnej*, Kraków 2013.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia Online, Poznań 2003, [online:] <http://www.biblia.deon.pl/>.

Pseudo-Dionizy Areopagita, *Imiona Boskie. Teologia mistyczna. Listy*, przeł. M. Dzielska, przedmowa T. Stępień, Kraków 1997.

Житие и подвизи преподобнаго отца нашего игумена Кирилла, [w:] *Преподобные Кирилл, Ферапонт и Мартиниан Белозерские*, ред. Г. Прохоров, Санкт-Петербург 1994.

²² Por. „Pokój zostawiam wam, pokój mój daję wam. Nie tak jak daje świat, Ja wam daję. Niech się nie trwoży serce wasze ani się lęka!” (J 14, 27, *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Biblia Tysiąclecia Online, Poznań 2003, [online:] <http://www.biblia.deon.pl/> (30.10.2018).

²³ Por. „święty mnich”, cs. *преподобный* – pojęcie to wyraża nadzwyczajne, doskonałe podobieństwo do Boga.

- Иконников В., *Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории*, Киев 1869.
- Карташев А., *История Русской Церкви, „Московский период”: „Феодосий (1461-1464 гг.)”*, [online:] *Православная энциклопедия, «Азбука веры»*, https://azbyka.ru/otechnik/Anton_Kartashev/ocherki-po-istorii-russkoj-tserkvi-tom-1/11_4_1.
- Лурье В., *Русские православные между Киевом и Москвой*, Москва 2009.
- Преподобные Нил Сорский и Иннокентий Комельский, *Сочинения*, Изд. подг. Г. Прохоров, Санкт-Петербург 2005.
- Пиккио Р., *История древнерусской литературы*, Москва 2002.
- Прохоров Г., *Пахомий Серб (Логофет), Электронные публикации Института русской литературы (Пушкинского Дома) РАН*, [online:] <http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=3059>.
- Прохоров Г., *Энциклопедия русского игумена XIV-XV вв. Сборник преподобного Кирилла Белозерского*. Отв. ред. Г. Прохоров, Санкт-Петербург 2003.

Informacja o Autorze

Dr hab. Józef Kuffel, prof. UJ (Юзеф Куффель) – pracownik Katedry Średniowiecznej i Nowożytnej Literatury Rosyjskiej Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego.
e-mail: jozef.kuffel@uj.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-8223-6209>

Utrwalone w świadomości Rosjan wyobrażenia o istocie czasu, odzwierciedlone w ich dziełach artystycznych, w myśli filozoficznej i teologicznej, w praktykach społecznych, rytuałach, mitach, w przeświadczeniach o naturze codzienności, stanowią materiał dla refleksji podjętej przez autorów tomu *Czas w kulturze rosyjskiej. Время в русской культуре*.

Rosyjskie doświadczanie i konceptualizowanie czasu analizowane jest z perspektywy kulturoznawstwa, filozofii, literaturoznawstwa, filmoznawstwa, językoznawstwa, folklorystyki, politologii i historii.

Rozważania o swoistym dla Rosjan odczuwaniu czasu, myśleniu o nim i jego wyobrażeniach, przedstawione zostały w rozdziałach poświęconych następującym zagadnieniom: czas w języku – język w czasie; sakralne i mitologiczne rytmy czasu; konceptualizacje czasu w rosyjskiej myśli teologicznej i filozoficznej; kulturoznawcze i historyczne ujęcia czasu; czas jako aspekt życia społecznego; temporalne aspekty literackiego obrazu świata.

W niniejszym tomie swoimi refleksjami dzielą się badacze reprezentujący uniwersytety i centra badawcze z siedmiu krajów.

